NCERT Archive

SOLUTIONS BOOK

CLASS 8

Sanskrit · Deepakam

CHAPTER 11

सन्निमित्ते वरं त्यागः (ख-भागः)

Complete Exercise Solutions · सम्पूर्ण अभ्यास-समाधान

अभ्यासात् जायते सिद्धिः | योग्यताविस्तरः | परियोजनाकार्यम्

Contents

Class 8 Sanskrit · Deepakam · Chapter 11 — सन्निमित्ते वरं त्यागः (ख-भागः)

EX
अभ्यासात् जायते सिद्धिः
7 questions · Q1 Q2 Q3 Q4 Q5 Q6 Q7
3

YV
योग्यताविस्तरः
2 questions · Q1 Q2
13

PR
परियोजनाकार्यम्
1 question · Q1
15

Every question is followed by its answer. Question numbers above are clickable and the PDF bookmarks panel lets you jump to any exercise set or question.

The word-meaning tables of the lesson (pp. 127–128) already give Hindi and English meanings; their column “मातृभाषया अर्थं लिखत” is for each student’s own mother tongue.

हिन्दी: प्रत्येक प्रश्न के बाद उसका उत्तर दिया गया है। ऊपर प्रश्न-संख्याओं पर क्लिक करके सीधे वहाँ जाया जा सकता है। पाठ की शब्दार्थ-तालिकाओं (पृ. 127–128) में हिन्दी और अंग्रेज़ी अर्थ पहले से दिए हैं; “मातृभाषया अर्थं लिखत” स्तम्भ प्रत्येक विद्यार्थी की अपनी मातृभाषा के लिए है।

NCERT Archive

EX

CLASS 8 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 11

अभ्यासात् जायते सिद्धिः

Solutions · 7 questions · समाधान · ७ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. निम्नलिखितेषु वाक्येषु रक्तवर्णीयानि स्थूलपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत—

(क) वीरवरो पत्नीं पुत्रं दुहितरञ्च प्राबोधयत्।

(ख) ततस्ते सर्वे सर्वमङ्गलाया आयतनं गताः।

(ग) वीरवरः वर्तनस्य निस्तारं पुत्रोत्सर्गेण अकरोत्।

(घ) राजा स्वप्रासादं प्राविशत्।

(ङ) महीपतिः वीरवराय समग्रकर्णाटप्रदेशम् अयच्छत्।

ANSWER उत्तर

(क) कः पत्नीं पुत्रं दुहितरञ्च प्राबोधयत्?

p. 124 (Who woke up his wife, son and daughter?)

हिन्दी: किसने पत्नी, पुत्र और पुत्री को जगाया?

(ख) ततस्ते सर्वे कस्याः आयतनं गताः?

p. 125 (Then whose courtyard (shrine) did they all go to?)

हिन्दी: फिर वे सब किसके (मन्दिर के) आँगन में गए?

(ग) वीरवरः वर्तनस्य निस्तारं केन अकरोत्?

p. 125 (By what did Veeravara repay his salary-debt?)

हिन्दी: वीरवर ने वेतन के ऋण का निस्तार (चुकारा) किससे किया?

(घ) राजा कं प्राविशत्?

p. 126 (What did the king enter?)

हिन्दी: राजा ने किसमें प्रवेश किया?

NCERT Archive

(ङ) महीपतिः कस्मै समग्रकर्णाटप्रदेशम् अयच्छत्?

p. 126 (To whom did the king give the entire Karnata region?)

हिन्दी: राजा ने सम्पूर्ण कर्णाट प्रदेश किसे दिया?

(क) कः · (ख) कस्याः · (ग) केन · (घ) कम् · (ङ) कस्मै
हिन्दी: रेखांकित (लाल) पद के स्थान पर उसी विभक्ति और वचन का प्रश्नवाचक शब्द रखकर प्रश्न बनता है।

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. अधोलिखितान् प्रश्नान् उत्तरत—

(क) वीरवरः किम् अवर्णयत्?

(ख) प्राज्ञः धनानि जीवितञ्च केभ्यः उत्सृजेत्?

(ग) केन सदृशः लोके न भूतो न भविष्यति?

(घ) का अदृश्या अभवत्?

(ङ) सपरिवारः वीरवरः कुत्र गतवान्?

ANSWER उत्तर

(क) वीरवरः अखिलराजलक्ष्मीसंवादम् अवर्णयत्।

p. 124 (Veeravara described the entire conversation with Rajalakshmi.)

हिन्दी: वीरवर ने राजलक्ष्मी के साथ हुई पूरी बातचीत का वर्णन किया।

(ख) प्राज्ञः धनानि जीवितञ्च परार्थे उत्सृजेत्।

p. 125, verse 1 (A wise person should sacrifice wealth and life for the sake of others.)

हिन्दी: विद्वान् व्यक्ति धन और जीवन दूसरों के हित के लिए त्याग दे।

(ग) वीरवरेण सदृशः लोके न भूतः न भविष्यति।

p. 126, verse 2 (There has never been, nor will there be, anyone in the world like Veeravara.)

हिन्दी: संसार में वीरवर के समान न कोई हुआ है और न होगा।

(घ) राजलक्ष्मीः अदृश्या अभवत्।

p. 126 (Rajalakshmi, the weeping woman, became invisible.)

हिन्दी: राजलक्ष्मी (वह रोती हुई स्त्री) अदृश्य हो गई।

NCERT Archive

(ङ) सपरिवारः वीरवरः सानन्दं स्वगृहं गतवान् ।

p. 126 (With his family Veeravara went joyfully to his own house; earlier they had gone to Sarvamangala's temple, p. 125.)

हिन्दी: परिवार सहित वीरवर प्रसन्नतापूर्वक अपने घर गया (इससे पहले वे सर्वमङ्गला के मन्दिर गए थे) ।

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. अधोलिखितेषु वाक्येषु रक्तवर्णीयपदानि केभ्यः प्रयुक्तानि इति उदाहरणानुगुणं लिखत—

उदाहरणम्— धन्यः अहम् स्वामिजीवितरक्षार्थं विनियुक्तः । → शक्तिधराय

(क) भगवति ! न मे प्रयोजनं राज्येन जीवितेन वा ।

(ख) वत्स ! अनेन ते सत्त्वोत्कर्षेण भृत्यवात्सल्येन च परं प्रीतास्मि ।

(ग) धन्याहं यस्या ईदृशो जनको भ्राता च ।

(घ) तदेतत्परित्यक्तेन मम राज्येनापि किं प्रयोजनम् !

(ङ) अयम् अपि सपरिवारो जीवतु ।

ANSWER उत्तर

उदा. शक्तिधराय

Shaktidhara (the son) · शक्तिधर (पुत्र)

p. 125 — "धन्योऽहं स्वामिजीवितरक्षार्थं यदि विनियुक्तः ।" (given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है)

(क) शूद्रकाय

King Shudraka · राजा शूद्रक

p. 126 — "भगवति ! न मे प्रयोजनं राज्येन जीवितेन वा ।" (the king speaks)

(ख) शूद्रकाय

King Shudraka · राजा शूद्रक

p. 126 — "वत्स ! अनेन ते सत्त्वोत्कर्षेण..." (the goddess speaks to the king)

(ग) वीरवत्यै

Veeravati (the daughter) · वीरवती (पुत्री)

p. 125 — "धन्याहं यस्या ईदृशो जनको भ्राता च ।" (Veeravati speaks)

(घ) शूद्रकाय

King Shudraka · राजा शूद्रक

p. 126 — "तदेतत्परित्यक्तेन मम राज्येनापि किं प्रयोजनम् ।" (the king speaks)

NCERT Archive

(ङ) वीरवराय

Veeravara · वीरवर

p. 126 — "अयमपि सपरिवारो जयतु राजपुत्र आदर्शचरितो वीरवरः।" (the goddess speaks)

(क) शूद्रकाय · (ख) शूद्रकाय · (ग) वीरवत्यै · (घ) शूद्रकाय · (ङ) वीरवराय

QUESTION 4 प्रश्न 4

४. उदाहरणानुसारं निम्नलिखितानि वाक्यानि अन्वयरूपेण लिखत—

यथा — कृतो मया गृहीतस्वामिवर्तनस्य निस्तारो स्वपुत्रोत्सर्गेण।

गृहीतस्वामिवर्तनस्य निस्तारो मया स्वपुत्रोत्सर्गेण कृतः।

(क) नेदानीं राज्यभङ्गस्ते भविष्यति।

(ख) तेन पातितं स्वशिरः स्वकरस्थखड्गेन।

(ग) तदा ममायुःशेषेणापि जीवतु राजपुत्रो वीरवरः सह पुत्रेण पत्न्या दुहित्रा च।

(घ) तत्क्षणादेव देवी गताऽदर्शनम्।

(ङ) महीपतिस्तस्मै प्रायच्छत् समग्रकर्णाटप्रदेशं राजपुत्राय वीरवराय।

(च) जायन्ते च म्रियन्ते च मादृशाः क्षुद्रजन्तवः।

ANSWER उत्तर

उदा. गृहीतस्वामिवर्तनस्य निस्तारो मया स्वपुत्रोत्सर्गेण कृतः।

p. 125 (given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है)

(क) इदानीं ते राज्यभङ्गः न भविष्यति।

p. 126 (Now there will be no downfall of your kingdom.)

हिन्दी: अब तुम्हारे राज्य का नाश नहीं होगा।

(ख) तेन स्वकरस्थखड्गेन स्वशिरः पातितम्।

Part क (first part of the lesson) (By him, the head was cut off with the sword in his own hand.)

हिन्दी: उसके द्वारा अपने हाथ में स्थित तलवार से अपना सिर काट गिराया गया।

(ग) तदा मम आयुःशेषेण अपि राजपुत्रः वीरवरः पुत्रेण पत्न्या दुहित्रा च सह जीवतु।

p. 126 (Then, even by the rest of my life, may Prince Veeravara live along with his son, wife and daughter.)

हिन्दी: तब मेरी शेष आयु से भी राजपुत्र वीरवर पुत्र, पत्नी और पुत्री सहित जीवित रहे।

NCERT Archive

(घ) देवी तत्क्षणात् एव अदर्शनं गता ।

p. 126 (The goddess vanished at that very moment.)

हिन्दी: देवी उसी क्षण अदृश्य हो गईं ।

(ङ) महीपतिः तस्मै राजपुत्राय वीरवराय समग्रकर्णाटप्रदेशं प्रायच्छत् ।

p. 126 (The king gave the whole Karnata region to that prince Veeravara.)

हिन्दी: राजा ने उस राजपुत्र वीरवर को सम्पूर्ण कर्णाट प्रदेश दिया ।

(च) मादृशाः क्षुद्रजन्तवः जायन्ते च म्रियन्ते च ।

p. 126, verse 2 (Small creatures like me are born and die.)

हिन्दी: मेरे जैसे तुच्छ प्राणी जन्म लेते हैं और मरते हैं ।

Anvaya (अन्वय) means arranging the words in natural prose order — कर्ता, then the other words, then the verb. Only the order changes; the words and endings stay the same.

हिन्दी: अन्वय में पदों को स्वाभाविक क्रम में रखा जाता है — कर्ता, फिर अन्य पद, अन्त में क्रिया । केवल क्रम बदलता है, शब्द और विभक्तियाँ वही रहती हैं ।

QUESTION 5 प्रश्न 5

५. उदाहरणानुगुणम् अधोलिखितानां पदानां पदच्छेदं कुरुत—

यथा— यद्येवमस्मत्कुलोचितम् = यदि-एवम्-अस्मत्-कुलोचितम् ; सत्त्वोत्कर्षेण = सत्त्व-उत्कर्षेण

(क) गृहीतस्वामिवर्तनस्य (ख) निस्तारोपायः (ग) गृह्यतामेष (घ) स्वपुत्रोत्सर्गेण (ङ) स्वकरस्थखड्गेन

(च) तदेतत्परित्यक्तेन (छ) स्वशिरश्छेदनार्थमुत्क्षिप्तः (ज) मद्दर्शनाददृश्यताम् (झ) तत्क्षणादेव (ञ) लब्धजीवितः

ANSWER उत्तर

उदा. यदि-एवम्-अस्मत्-कुलोचितम्

यदि + एवम् → यद्येवम् (यण्) ; कुल + उचितम् → कुलोचितम् (गुण) · given in the book · पुस्तक में दिया है

उदा. सत्त्व-उत्कर्षेण

अ + उ → ओ (गुण सन्धि) · given in the book · पुस्तक में दिया है

(क) गृहीत-स्वामि-वर्तनस्य

समास का विच्छेद · splitting a compound (गृहीतं स्वामिनः वर्तनम्)

NCERT Archive

(ख) निस्तार-उपायः

अ + उ → ओ (गुण सन्धि)

(ग) गृह्यताम्-एषः

म् + ए → मे (म् स्वर से मिल जाता है) ; मद्दत्त से पहले एषः का विसर्ग लुप्त हो जाता है

(घ) स्व-पुत्र-उत्सर्गेण

अ + उ → ओ (गुण सन्धि)

(ङ) स्व-कर-स्थ-खड्गेन

समास का विच्छेद · splitting a compound

(च) तत्-एतत्-परित्यक्तेन

त् + ए → दे (त् का द्) ; एतत् + परित्यक्तेन

(छ) स्व-शिरः-छेदन-अर्थम्-उत्क्षिप्तः

शिरः + छ → शिरश्छ (विसर्ग का श्) ; छेदन + अर्थम् → छेदनार्थम् (दीर्घ) ; म् + उ → मु

(ज) मत्-दर्शनात्-अदृश्यताम्

मत् + दर्शनात् → मद्दर्शनात् (त् का द्) ; दर्शनाद् + अदृश्यताम् → दर्शनाददृश्यताम्

(झ) तत्-क्षणात्-एव

क्षणात् + एव → क्षणादेव (त् का द्)

(ञ) लब्ध-जीवितः

समास का विच्छेद · splitting a compound (लब्धं जीवितं येन सः)

NCERT Archive

QUESTION 6 प्रश्न 6

६. (क) उदाहरणानुगुणं पाठगतानि पदानि अधिकृत्य सन्धियुक्तपदैः रिक्तस्थानानि पूरयत—

यथा— स्व + आवासम् = स्वावासम्

तत् + श्रुत्वा · दुहितरम् + च · धन्यः + अहम् · जीवितम् + च + एव · विलम्बः + तात · कः + अधुना · न + आचरितव्यम् · धन्या + अहम् · निस्तारः + उपायः · वीरवरः + अवदत् · ततः + असौ · ततः + ते

(ख) निम्नलिखितपदानां सन्धिच्छेदं कुरुत— शूद्रकोऽपि · पुनर्भूपालेन · महीपतिस्तस्मै · प्रायच्छत् · नृपतिरपि · सर्वेषामदृश्य · वार्ताऽन्या · राज्यभङ्गस्ते · गतिर्गन्तव्या · इत्युक्त्वा · नेदानीं · प्रीतास्मि

ANSWER उत्तर

(क) सन्धियुक्तपदानि · Joining the words

उदा. स्वावासम्

अ + आ → आ (दीर्घ) · given in the book · पुस्तक में दिया है

१ तच्छ्रुत्वा

तत् + श्रुत्वा : त् → च् ; श् → छ् (श्रुत्व, छत्व)

२ दुहितरञ्च

दुहितरम् + च : म् → ञ् (परसवर्ण) ; दुहितरं च भी

३ धन्योऽहम्

धन्यः + अहम् : अः + अ → ओऽ

४ जीवितञ्चैव

जीवितम् + च → जीवितञ्च ; च + एव → चैव (वृद्धि)

५ विलम्बस्तात

विलम्बः + तात : त से पहले विसर्ग का स्

६ कोऽधुना

कः + अधुना : अः + अ → ओऽ

७ नाचरितव्यम्

न + आचरितव्यम् : अ + आ → आ (दीर्घ)

NCERT Archive

८ धन्याहम्

धन्या + अहम् : आ + अ → आ (दीर्घ)

९ निस्तारोपायः

निस्तार + उपायः : अ + उ → ओ (गुण) · (as the book writes it · पुस्तक के अनुसार)

१० वीरवरोऽवदत्

वीरवरः + अवदत् : अः + अ → ओऽ

११ ततोऽसौ

ततः + असौ : अः + अ → ओऽ

१२ ततस्ते

ततः + ते : त से पहले विसर्ग का स्

(ख) सन्धिच्छेदः · Splitting the words

(क) शूद्रकः + अपि

अः + अ → ओऽ (शूद्रकोऽपि)

(ख) पुनः + भूपालेन

भ से पहले विसर्ग का र् (पुनर्भूपालेन)

(ग) महीपतिः + तस्मै

त से पहले विसर्ग का स् (महीपतिस्तस्मै)

(घ) प्र + अयच्छत्

अ + अ → आ (दीर्घ) (प्रायच्छत्)

(ङ) नृपतिः + अपि

स्वर से पहले विसर्ग का र् (नृपतिरपि)

(च) सर्वेषाम् + अदृश्य

म् स्वर से मिल जाता है (सर्वेषामदृश्य)

(छ) वार्ता + अन्या

आ + अ का मेल, अवग्रह (ऽ) चिह्न (वार्ताऽन्या)

NCERT Archive

(ज) राज्यभङ्गः + ते

त से पहले विसर्ग का स् (राज्यभङ्गस्ते)

(झ) गतिः + गन्तव्या

ग से पहले विसर्ग का र् (गतिर्गन्तव्या)

(ञ) इति + उक्त्वा

इ + उ → यु (यण्) (इत्युक्त्वा)

(ट) न + इदानीम्

अ + इ → ए (गुण) (नेदानीम्)

(ठ) प्रीता + अस्मि

आ + अ → आ (दीर्घ) (प्रीतास्मि)

Rule of thumb: विसर्ग + त/थ → स् ; + च/छ → श् ; + स्वर/घोष वर्ण → र् ; अः + अ → ओऽ.
हिन्दी: विसर्ग के बाद त/थ हो तो स्, च/छ हो तो श्, स्वर या घोष (मृदु) वर्ण हो तो र्; अः के बाद अ हो तो ओऽ।

QUESTION 7 प्रश्न 7

७. अधोलिखितानि कथनानि कथायाः घटनानुसारं लिखत—

(क) सर्वं दृष्ट्वा राजा शूद्रकः अपि सर्वस्वसमर्पणार्थं सिद्धः अभवत्।

(ख) पितुः वार्तां श्रुत्वा शक्तिधरः प्रसन्नतया स्वस्य समर्पणार्थं सिद्धः अभवत्।

(ग) प्रातः राजा वीरवरम् अपृच्छत् 'ह्यः रात्रौ किम् अभवत्'?

(घ) वीरवरो गृहं गत्वा पत्नीं पुत्रं पुत्रीञ्च प्राबोधयत्, सर्वां च वार्ताम् अकथयत्।

(ङ) वीरवरेण उक्तम् – स्वामिन् ! न कापि वार्ता। सा नारी अदृश्या अभवत्।

(च) भगवती प्रसन्ना अभवत्। भगवत्याः कृपया सर्वे जीवितवन्तः।

(छ) वीरवरः परिवारेण सह सर्वस्वसमर्पणम् अकरोत्।

ANSWER उत्तर

१ वीरवरो गृहं गत्वा पत्नीं पुत्रं पुत्रीञ्च प्राबोधयत्, सर्वां च वार्ताम् अकथयत्।

Statement (घ) · p. 124 (Veeravara went home, woke his wife, son and daughter, and told them everything.)

हिन्दी: वीरवर ने घर जाकर पत्नी, पुत्र और पुत्री को जगाया और सारी बात बताई।

NCERT Archive

२ पितुः वार्तां श्रुत्वा शक्तिधरः प्रसन्नतया स्वस्य समर्पणार्थं सिद्धः अभवत् ।

Statement (ख) · p. 125 (Hearing his father's words, Shaktidhara gladly became ready to offer himself.)

हिन्दी: पिता की बात सुनकर शक्तिधर प्रसन्नता से अपना समर्पण करने के लिए तैयार हो गया ।

३ वीरवरः परिवारेण सह सर्वस्वसमर्पणम् अकरोत् ।

Statement (छ) · p. 125 (Veeravara, together with his family, offered everything.)

हिन्दी: वीरवर ने परिवार के साथ सर्वस्व का समर्पण किया ।

४ सर्वं दृष्ट्वा राजा शूद्रकः अपि सर्वस्वसमर्पणार्थं सिद्धः अभवत् ।

Statement (क) · pp. 125–126 (Seeing all this, King Shudraka too became ready to offer everything.)

हिन्दी: यह सब देखकर राजा शूद्रक भी सर्वस्व समर्पित करने के लिए तैयार हो गया ।

५ भगवती प्रसन्ना अभवत् । भगवत्याः कृपया सर्वे जीवितवन्तः ।

Statement (च) · p. 126 (The goddess was pleased; by her grace all came back to life.)

हिन्दी: भगवती प्रसन्न हुईं; उनकी कृपा से सब जीवित हो गए ।

६ प्रातः राजा वीरवरम् अपृच्छत् 'ह्यः रात्रौ किम् अभवत्'?

Statement (ग) · p. 126 (Next morning the king asked Veeravara, "What happened last night?")

हिन्दी: प्रातः राजा ने वीरवर से पूछा — "कल रात क्या हुआ?"

७ वीरवरेण उक्तम् – स्वामिन् ! न कापि वार्ता । सा नारी अदृश्या अभवत् ।

Statement (ङ) · p. 126 (Veeravara said: "Master, it is nothing. That woman has vanished.")

हिन्दी: वीरवर ने कहा — "स्वामी! कोई बात नहीं । वह स्त्री अदृश्य हो गई ।"

Correct order · सही क्रम: (घ) → (ख) → (छ) → (क) → (च) → (ग) → (ङ)

NCERT Archive

YV

CLASS 8 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 11

योग्यताविस्तरः

Solutions · 2 questions · समाधान · २ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. श्लोकानां पदच्छेदम् अन्वयं भावार्थं च पठत स्मरत च—

श्लोकः १ — धनानि जीवितञ्चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत्। सन्निमित्ते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥ १ ॥

श्लोकः २ — जायन्ते च म्रियन्ते च मादृशाः क्षुद्रजन्तवः। अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥ २ ॥

ANSWER उत्तर

१.१ पदच्छेदः – धनानि जीवितम् च एव परार्थे प्राज्ञः उत्सृजेत् सन्निमित्ते वरम् त्यागो विनाशे नियते सति।

p. 135 (Word-division of verse 1, as given in the book.)

हिन्दी: श्लोक १ का पदच्छेद, पुस्तक में दिया हुआ।

१.२ अन्वयः – प्राज्ञः धनानि जीवितम् चैव परार्थे उत्सृजेत्। विनाशे नियते सति सन्निमित्ते त्यागो वरम्।

p. 135 (A wise person should give up wealth and life for others; when destruction is certain, sacrifice for a good cause is better.)

हिन्दी: बुद्धिमान् धन और जीवन दूसरों के लिए त्याग दे; विनाश निश्चित हो तब अच्छे कार्य के लिए त्याग श्रेष्ठ है।

१.३ भावार्थः – परोपकारार्थं बुद्धिमान् सम्पदां जीवनं च त्यक्तुं सिद्धः भवेत्। यतः शरीरस्य नाशः तु भवति एव। अतः तस्य सत्कार्यार्थं त्यागः श्रेष्ठः खलु।

p. 136 (The body is bound to perish anyway, so giving it up for a noble cause is best.)

हिन्दी: शरीर का नाश तो होना ही है, इसलिए उसे सत्कार्य के लिए त्याग देना श्रेष्ठ है।

२.१ पदच्छेदः – जायन्ते च म्रियन्ते च मादृशाः क्षुद्रजन्तवः अनेन सदृशः लोके न भूतः न भविष्यति।

p. 136 (Word-division of verse 2, as given in the book.)

हिन्दी: श्लोक २ का पदच्छेद, पुस्तक में दिया हुआ।

२.२ अन्वयः – मादृशाः क्षुद्रजन्तवः जायन्ते च म्रियन्ते च। लोके अनेन सदृशः न भूतः न भविष्यति च।

p. 136 (Creatures like me are born and die; none like him has been or will be.)

हिन्दी: मेरे जैसे तुच्छ प्राणी जन्मते-मरते हैं; इसके समान न कोई हुआ न होगा।

NCERT Archive

२.३ भावार्थः – मत्सदृशाः अल्पाः जन्म मृत्युं च प्राप्नुवन्ति। एतादृशः जनः तु लोके पूर्वं न जातः न अग्रे भविष्यति च।

p. 136 (Ordinary people merely take birth and die; a person like Veeravara has never been born before, nor will be.)

हिन्दी: साधारण लोग जन्म और मृत्यु पाते हैं; वीरवर जैसा व्यक्ति न पहले हुआ, न आगे होगा।

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. (क) सुभाषितानि पठत स्मरत च — (ख) अकर्मकधातुलक्षणम्—

(क) तीन सुभाषित और (ख) अकर्मक धातु का लक्षण-श्लोक पढ़कर कण्ठस्थ करना है। · Read and memorise these verses (p. 136).

ANSWER उत्तर

क.१ यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदन-ताप-ताडनैः। तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते कुलेन शीलेन गुणेन कर्मणा॥

p. 136 (As gold is tested by rubbing, cutting, heating and beating, so a person is tested by family, character, qualities and deeds.)

हिन्दी: जैसे सोने की परीक्षा घिसने, काटने, तपाने और पीटने से होती है, वैसे ही मनुष्य की परीक्षा कुल, शील, गुण और कर्म से होती है।

क.२ कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन। मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि॥

p. 136 (You have a right to action alone, never to its fruits; do not act for the fruit, nor cling to inaction.)

हिन्दी: तेरा अधिकार केवल कर्म पर है, फल पर कभी नहीं; कर्मफल का हेतु मत बन और अकर्म में तेरी आसक्ति न हो।

क.३ यो हि स्वधर्मनिरतः स तेजस्वी भवेदिह। विना स्वधर्मान्न सुखं स्वधर्मो हि परं तपः॥

p. 136 (One devoted to one's own duty shines in this world; without one's duty there is no happiness — duty is the highest austerity.)

हिन्दी: जो अपने धर्म (कर्तव्य) में लगा रहता है, वह यहाँ तेजस्वी होता है; स्वधर्म के बिना सुख नहीं, स्वधर्म ही परम तप है।

(ख) धातोरर्थान्तरे वृत्ते धात्वर्थेनोपसङ्ग्रहात्। प्रसिद्धेरविवक्षातः धातोरकर्मिका क्रिया॥

p. 136 (A verb is intransitive (अकर्मक) when its sense shifts, when the object is already contained in the verb's meaning, or when the object is well known or not intended.)

हिन्दी: जब धातु का अर्थ बदल जाए, कर्म धातु के अर्थ में ही समाया हो, या कर्म प्रसिद्ध / अविवक्षित हो, तब क्रिया अकर्मक होती है (जैसे हस्, क्रन्द्, स्था, स्ना, शी, भू)।

NCERT Archive

PR

CLASS 8 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 11

परियोजनाकार्यम्

Solutions · 1 question · समाधान · १ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. पाठस्य कथाधारेण सरलसंस्कृतेन एकं नाटकं रचयत तस्य मञ्चनं च कुरुत।

ANSWER उत्तर

A sample play in simple Sanskrit, built only on the story of the lesson (pp. 124–126), with staging notes · पाठ की कथा पर आधारित सरल संस्कृत नाटक और मञ्चन-सूचना:

पा. पात्राणि — राजा शूद्रकः, वीरवरः, वेदरता (पत्नी), शक्तिधरः (पुत्रः), वीरवती (पुत्री), राजलक्ष्मीः, देवी सर्वमङ्गला।

Characters of the play, all taken from the lesson.

हिन्दी: नाटक के पात्र — सब पाठ से लिए गए हैं।

१ **दृश्यम् १ — राजद्वारम् (रात्रिः)**

राजा – वीरवर ! दूरात् कस्यचित् रोदनध्वनिः श्रूयते। गच्छ, कारणं ज्ञात्वा आगच्छ।

वीरवरः – यथाज्ञापयति देवः। (वीरवरः गच्छति। राजा अपि गुप्तम् अनुसरति।)

Scene 1 — At the palace gate, at night: the king sends Veeravara to find out who is weeping.

हिन्दी: दृश्य १ — राजद्वार पर रात में राजा वीरवर को रोने की आवाज़ का कारण जानने भेजता है।

२ **दृश्यम् २ — नगरात् बहिः**

वीरवरः – भवति ! का त्वम् ? किमर्थं रोदिषि ?

राजलक्ष्मीः – अहं राज्ञः शूद्रकस्य राजलक्ष्मीः अस्मि। राज्ञः आयुः दिनत्रयम् एव अस्ति।

वीरवरः – तस्य दीर्घायुषः कः उपायः ?

राजलक्ष्मीः – यदि त्वं स्वपुत्रं सर्वमङ्गलायै देव्यै समर्पयसि, तर्हि राजा चिरं वर्षशतं जीविष्यति। (राजलक्ष्मीः अदृश्या भवति।)

Scene 2 — Outside the city: Rajalakshmi tells him the king's life is only three days long, and the remedy.

हिन्दी: दृश्य २ — नगर के बाहर राजलक्ष्मी बताती है कि राजा की आयु तीन दिन ही है और उपाय बताती है।

NCERT Archive

३ **दृश्यम् ३ — वीरवरस्य गृहम्**

वीरवरः – (परिवारं प्रबोध्य) राज्ञः जीवनरक्षायै मया स्वपुत्रः देव्यै समर्पणीयः।
शक्तिधरः – हे पितः ! धन्योऽहं स्वामिजीवितरक्षार्थं यदि विनियुक्तः। तत् कोऽधुना विलम्बः ?
वेदरता – अस्माभिः गृहीतस्वामिवर्तनस्य निस्तारः कर्तव्यः।
वीरवती – धन्याहं यस्या ईदृशो जनको भ्राता च।

Scene 3 — At Veeravara's house: the family agrees gladly to the sacrifice.

हिन्दी: दृश्य ३ — वीरवर के घर परिवार प्रसन्नता से बलिदान के लिए सहमत होता है।

४ **दृश्यम् ४ — सर्वमङ्गलायाः मन्दिरम्**

वीरवरः – भगवति ! प्रसीद। विजयतां महाराजः शूद्रकः। गृह्यताम् एषः मद्दत्तः उपहारः।
(सर्वे आत्मानं देव्यै समर्पयन्ति। राजा सर्वं दृष्ट्वा प्रकटः भवति।)
राजा – भगवति ! न मे प्रयोजनं राज्येन जीवितेन वा। गृहाण मे सर्वस्वम्।
देवी – वत्स ! प्रसन्ना अस्मि। सर्वे पुनः जीवन्तु। नेदानीं राज्यभङ्गः भविष्यति।
(राजा वीरवराय समग्रकर्णाटप्रदेशं ददाति।) सर्वे – सन्निमित्ते वरं त्यागः !

Scene 4 — At the goddess's temple: all offer themselves, the goddess is pleased and all live; the king rewards Veeravara.

हिन्दी: दृश्य ४ — देवी के मन्दिर में सब समर्पण करते हैं, देवी प्रसन्न होती हैं, सब जीवित होते हैं और राजा वीरवर को पुरस्कार देता है।

म. **मञ्चनम्** — पात्र-विभाजनं कृत्वा संवादान् स्मरत; खड्गः, मुकुटः, आभूषणानि, देव्याः प्रतिमा च उपयुज्यताम्; चत्वारि दृश्यानि क्रमेण प्रस्तूयन्ताम्।

Staging: assign roles and learn the lines; use a sword, crown, ornaments and an image of the goddess; present the four scenes in order.

हिन्दी: मञ्चन — पात्र बाँटकर संवाद याद करें; तलवार, मुकुट, आभूषण और देवी की मूर्ति का प्रयोग करें; चारों दृश्य क्रम से प्रस्तुत करें।

Main lesson: for a good cause, sacrifice is better than holding on — "सन्निमित्ते वरं त्यागः".
हिन्दी: अच्छे कारण के लिए किया गया त्याग ही श्रेष्ठ है।

NCERT Archive